

НАЙВИДАТНІШІ ТВОРИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

На першому місці — гідність та честь.
П. Куліш

Іван Франко назвав Пантелеймона Куліша ключовою фігурою в українському письменстві. Саме перу Куліша належить перший український історичний роман «Чорна рада», у якому оспівується козацьке лицарство. Тарас Шевченко у своєму листі до Куліша дякував письменникові за цей роман, називаючи його коштовним дарунком для вітчизняної літератури.

На хутір Хмарище до старого Череваня приїздять шановані гості — молодий козак Петро Шраменко та його уславлений батько. У Череванів є красуня-донька Леся. Та рано думати про заручини, коли в країні — Руїна і гетьмани запекло змагаються за право володіння булавою великого Богдана Хмельницького. А тим часом красуню Лесю викрадає шибайголова Кирило Тур. І тільки Петро може врятувати кохану...

ISBN серії

ISBN 978-617-12-5599-9

9 786171 255999

www.bookclub.ua

ISBN 978-617-12-5396-4

9 786171 253971

Пантелеймон Куліш
ЧОРНА РАДА

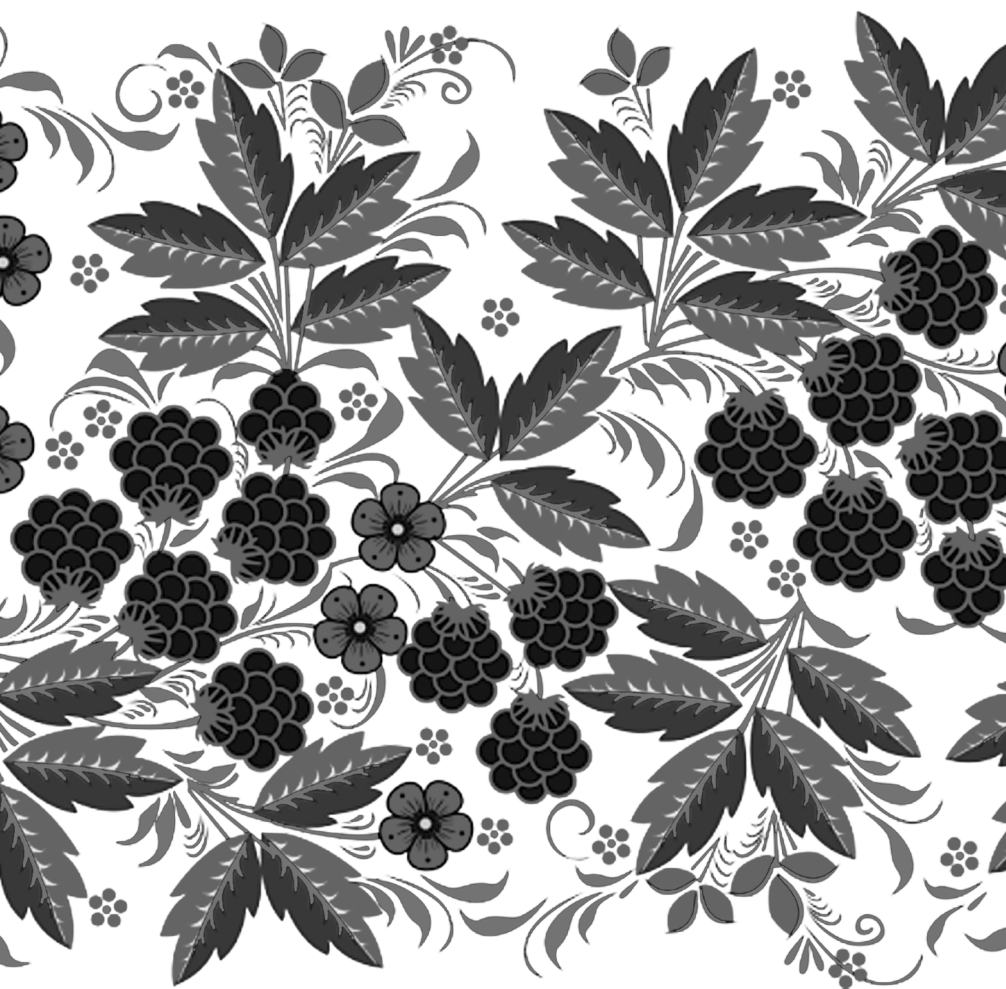
ПЕРЛИНИ
УКРАЇНСЬКОЇ
КЛАСИКИ

Пантелеймон
Куліш

ЧОРНА РАДА

ПЕРЛИНИ
УКРАЇНСЬКОЇ
КЛАСИКИ

Пантелеймон
Кур'ян

ЧОРНА РАДА

УДК 821.161.2
К90

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Друкується за виданням:
Куліш П. Чорна рада : роман, оповідання, вірші /
Пантелеймон Куліш. — Харків : Фоліо, 2017. — 288 с. —
(Серія «Шкільна бібліотека української
та світової літератури»)

Дизайн обкладинки *агентства «ТІМ+»*

ISBN 978-617-12-5396-4
ISBN 978-617-12-5599-9 (серія)

© Книжковий Клуб «Клуб Сі-
мейного Дозвілля», видання
українською мовою, 2018
© Книжковий Клуб «Клуб Сі-
мейного Дозвілля», художнє
оформлення, 2018

ЧОРНА РАДА

I

По весні 1663 року двоє подорожніх, верхи на добрих конях, ізближались до Києва з Білогородського шляху. Один був молодий собі козак, збройний, як до війни; другий, по одежі і по сивій бороді, сказать би, піп, а по шаблюці під рясою, по пістолях за поясом і по довгих шрамах на виду — старий козарлюга. Коні в їх потомлені, одежа й тороки позапилювані: зараз було знати, що їдуть не зблизька.

Не доїздячи верстов зо дві чи зо три до Києва, взяли вони у ліву руку, да й побрались гаєм, по кривій доріжці. І хто тільки бачив, як вони з поля повернули в гай, усяке зараз домислялось, куди вони простують. Крива доріжка вела до Череваневого хутора, Хмарища. А Черевань був тяжко грошовитий да й веселий пан із козацтва, що збагатилось за десятилітню війну з ляхами. Річ тут про Богдана Хмельницького, як він років з десяток шарпав з козаками шляхетних ляхів і недоляшків. От тоді-то й Черевань доскочив собі незчисленного скарбу да після війни й сів хутором коло Києва.

Було вже надвечір. Сонце світило стиха, без жару; і любо було поглянути, як воно розливалось по зелених вітах, по суковатих, мохнатих дубах і по молодій травиці. Пташки співали і свистали усюди по гаю так голосно да гарно, що все кругом неначе усміхалось. А подорожні були якось смутніі. Ніхто б не сказав, що вони їдуть у гості до веселого пана Череваня.

Отже вони вже й під Хмарищем. А те Хмарище було окрите гаями, справді наче хмарами. Кругом обняла його річка з зеленими плавами, лозами й очеретами. Через річку йшла до воріт гребелька. А ворота в Череваня не прості, а державські¹. Замість ушул² — рублена башта під гонтовим щитом,

¹ Державський — дідичевський. (Тут і далі прим. авт., якщо не вказано інаше.)

² Ушули — стовпи в брамі.

і під башту вже дубові ворота, густо од верху до низу цвяховані. Бувало тоді, у ту старовину, таке, що і вдень і вночі сподівайсь лихого гостя — татарина або ляха. Так над ворітьми у башті було й віконце, щоб роздивитись перше, чи впускати гостя до господи, чи ні. Над щитом — гостроверхий гребінь із дубових паль, а округ хутора — годящий вал.

Під'їхавши гості під браму, почали грюкати шаблею в цвяхи. По гаю пішла луна, а в хуторі не озивавсь ніхто; да вже нескоро хтось за ворітьми почав кашляти, і стало чути, як щось або старе, або недуже береться в башті по сходах до віконця, лізе та й гуторить само з собою.

— Враг його, — каже, — знає, який тепер люд настав! Прийде казна-що, казна-звідки та й грюкотить, як воріт не розламле. А якби років п'ятнадцять або двадцять назад, так усяке сиділо по Україні тихо та смирно, наче бджола в зимовнику. Ге, тото-бо!.. Якби вражі ляхи, собі на лихо, не потривожили козацького рою, то й досі б, може, так би сиділи. Погано було за ляхів, та вже ж і наші гуляють не в свою голову! Ох, Боже правий, Боже правий!

— Се Василь Невольник, — каже тоді піп. — Однаковий і досі.

— Хто там грюкає, наче в свої ворота? — питає Василь Невольник крізь віконце.

— Да годі тобі розпитувати! — озався піп. — Бачиш, що не татаре, то і впускай.

— Боже мій правий! — аж скрикнув Василь Невольник. — Та се ж паволоцький Шрам!.. Не знаю ж, чи одчиняти ворота, чи перше бігти до пана.

— Одчини перше ворота, — озався Шрам, — а потім біжи собі, куди хоч.

— Правда, правда, добродію мій любий! — каже старий ключник да й почав іспускатися униз, усе-таки розмовляючи сам із собою. — Гора з горою не зійдеться, а чоловік з чоловіком зійдеться. Ох, не думали ж мої старі очі вбачати пана Шрама!

От одчинились ворота. Полковник Шрам із сином (той молодий козак був його син) схилювшись і в'їхали. Василь Невольник з великої радості не знав, що й робити: кинувся до Шрама і поцілував його в коліно.

Далі до сина:

— Боже правий! Боже правий! Та се ж твій Петрусь! Орел, а не козак!

Петро нагнувся із сідла і поцілувавсь із Василем Невольником.

— Орел, а не козак! — каже знов Василь Невольник. — Що, якби таких друзяк припливло хоч дві чайки до Кермана¹, як я пропадав там у неволі? Ох, Боже правий! Далась мені та проклята неволя добре знати, не забуду її довіку!

Справді, Василь Невольник був собі дідусь такий мізерний, мов зараз тільки з неволі випущений: невеличкий, похилий, очі йому позападали і наче до чого придивляються, а губи якось покривились, що ти б сказав — він і зроду не сміявся. У синьому жупанкові, у старих полотняних шароварах, да й те на йому було мов позичене.

Петро, старого Шрама син, скочив на землю і взяв од панотця коня.

— Веди ж нас, Василю, до пана, — каже полковник Шрам. — Де він? Чи в світлиці, чи в пасіці? У нього здавна була охота до бджоли; так тепер певно вже пасічкує.

— Еге, добродію, — каже Василь Невольник, — благу часті избрав собі пан Черевань — нехай його Господь на світі подержить! Мало куди й виходить з пасіки.

— Ну, да все ж од людей іще не одцурався? Чи, може, справді зробивсь пустинножителем?

— Йому од людей одцуратись! — каже Василь Невольник. — Та йому й хліб не піде в душу, якби його люде по-

¹ Керман — Акерман, турецьке місто-фортеця в гирлі Дніпра. (Прим. ред.)

кинули. У нас і тепер не без гостей. Побачиш сам, що в нас за гість тепер у Хмарищі.

Да, одчинивши дідусь у пасіку хвірточку, і повів Шрама попід деревом.

Що ж то був за Шрам такий, і як се він був разом піп і полковник?

Був він син паволоцького попа, по прізвищу Чепурного, учився в Київській братській школі, і вже сам вийшов був на попи. Як же піднялись козаки з гетьманом Остряницею, то і він устряв до козацького війська; бо гарячий був чоловік Шрам і не всидів би у своїй парафії, чуючи, як іллється рідна йому кров за безбожний глум польських консистентів і урядників над українцями, за наругу католиків і унітів над греко-руською вірою. Тоді-бо дійшло безладде в Польщі до того, що робив усякий староста, усякий ротмістр, усякий значний чоловік, що йому в божевільну голову прийде, а найбільш із народом неоружним, з міщанами і хліборобами, которі не мали жодного способу супротив його стати. Почали жовніри консистуючи в городах і селах, беззаконні окорми і напитки од людей вимагати, жінок та дівчат козачих, міщанських і посполитих безчестити і мордовати, людей серед зими по ломках льодових у плуг запрягати, а жидам приказували їх бичувати й поганяти, щоб, на один сміх і наругу, лід плугом орали й рисовали. А тим часом католицькі пани з нашими перевертнями усилювались унію на Вкраїні прищепити і не в одну церкву попом уніта на огиду людям поставили; віру благочестиву мужицькою вірою називали, а оддаючи жидам у оренду села, не раз із селами й церкви їм на одкуп оддавали. І нікому було на такі наруги жалуватись, бо й самого короля сенатори, пани да єпископи у руках держали. Городова ж козацька старшина за коронного гетьмана, за старост, за державців і їх намісників і орандарів руку тягнула, а між себе ділилась козацькою платою — по тридцяти злотих на всякого реєстрового од

короля і Речі Посполитої¹. То й реєстровим, чи городовим, козакам було тісно. Багато з них до підданства старостам і державцям приневолено; которі ж остались реєстровими козаками, тії робили в своєї старшини всяку роботу по дворах. Шість тисяч тільки їх оставлено в реєстрі, да й тії, будши в великій неволі в старшини, тягли, хотя й нехотя, за ляхів руку і тільки вже при Хмельницькому одностайне за Україну повстали. Так як би їм земляки у своій тісноті й нуждах жаловались?.. Жаловались миряне і попи благочестивії тільки далеким своїм землякам — козакам запорозьким, которі, живучи в диких степах, за порогами, старшину свою самі з себе вибирали і гетьману коронному узяти себе за шию не давали. От і виходили з Запорожжя один за одним гетьмани козацькіі: Тарас Трясило, Павлюк, Острияниця — з мечем і пожежею супротив ворогів рідного краю.

Тільки ж ненадовго підіймали українці під їх корогвами похилу голову. Ляхи держались міцно за руки з недоляшками, гасили хутко полем'є і знов по-своєму обертали Україну. Аж ось піднявсь страшенний, негасимий пожар із Запорожжя — піднявсь на ляхів і на всіх недругів отчизни батько Хмельницький. Чого вже не робили тії старости і комісари з городовими козаками, тії консистенти-ротмістри з своїми жовнірами, да й наші перевертні-недоляшки з надвірною сторожею. Як уже не вмудрялись, щоб погасити теє полем'є! Як уже не перегороджували степові дороги своїми заставами, щоб не пустити нікого з України на Запорожжє, так де ж? Кидає пахар на полі плуг із волами, кидає пивовар казани в броварні, кидають шевці, кравці і ковалі свою роботу, батьки покидають маленьких дітей, сини — немощних батьків і матірок, і всяке

¹ Річчю Посполитою, чи то республікою, називалось усе вкупі — Польща, Литва і Русь; а Руссю звались Галичина, Поділля, Волинь і Україна.

манівцем да ночами, степами, тернами да байраками чимчикує на Запорожжє до Хмельницького. І отоді-то вже «розлилась козацька слава по всій Україні...».

Де ж пробував, де тинявсь попович паволоцький, Шрам, десять рік од Острияниці до Хмельницького? Про те багато треба б було писати. Сидів він зимовником серед дикого степу на Низу, взявши собі за жінку бранку-туркеню; проповідував він слово правди Божої рибалкам і чабанам запорозьким; побував він на полі й на морі з низовцями; видав не раз і не два смерть перед очима да й загартовався у воєнному ділі так, що як піднявсь на ляхів Хмельницький, то мав з його велику користь і підмогу. Ніхто краще його не ставав до бою; ніхто не крутив ляхам такого веремія¹... У тих-то случаях пошрамовано його вздовж і впоперек, що козаки, як прозвали його Шрамом, то й забули реєстрове його прізвище. І в реєстрах-то, коли хочете знати, не Чепурним його записано.

Било козацтво в ту війну на те, що або пан, або пропав, то не кожен писався власним прізвищем.

Отже минули, мов короткі свята, десять рік Хмельнищини. Вже й сини Шрамові підросли і допомагали батькові у походах. Двоє полягло під Смоленським, оставсь тільки Петро. Іще таки й після Хмельницького не раз дзвонив старий Шрам шаблюю; далі, почуваячись, що вже не служить сила, зложив з себе полковництво, постригсь у попи да й почав служити Богові. Сина посилав до військового обозу, а сам знав одну церкву. «Вже, — думав, — Україна ляхам за себе одлячила, недоляшків вигнала, унію стерла, жидову передушила. Тепер нехай, — каже, — живе громадським розумом».

Коли ж дивиться, аж ізнов негаразд починається на Україні. Свари да чвари, і вже гетьманською булавою почали ігратись, мов ціпком. Повернулось у старого серце, як почув, що козацька кров іллється понад Дніпром через

¹ Веремій. Крутить веремія — чинити бистрі атаки.

Виговського і через навіженого Юруся Хмельниченка, що одержав після його гетьманованне; а як досталась од Юруся булава Тетері, то він аж за голову вхопився. Чи молитися, чи Божу службу служить, — одно в його на думці: що ось погине Україна од сього недруга отчизного і похлібці лядського. Було, чи вийде серед церкви з наукою, то все одно мирянам править: «Блюдітеся, да не порабощенні будете; стережітеся, щоб не дано вас ізнов ляхам на поталу!»

Як же вмер паволоцький полковник, що після Шрама уряд держав, да зійшлась рада, щоб нового полковника вибрати, він вийшов серед ради у поповській рясі да й каже:

— Діти мої! Наступає страшна година: перехрестить, мабуть, нас Господь ізнов огнем да мечем. Треба нам тепер такого полковника, щоб знав, де вовк, а де лисиця. Послужив я православному християнству з батьком Хмельницьким, послужу вам, дітки, ще й тепер, коли буде на те ваша воля.

Як почула ж се рада, то так і загула од радості. Зараз окрили Шрама шапками, військовими корогами, дали йому до рук полковницькі клейноди, вдарили з гармат, да й став панотець Шрам полковником.

Тетеря аж здригнувся, як почув про таке диво. Що б то робити? Да нічого не зміг, бо так велось у ту старосвітщину, що рада була старша од гетьмана. Мусив Тетеря прислати Шрамові універсал на полковництво. Обидва ж вони політикуються, подарунками обсилаються, а нишком один на одного чигають.

Отже думав Шрам, думав, як би Вкраїну на добру дорогу вивести; далі, надумавшись, пустив таку поголоску, що нездужає, нездужає полковник; передав осаулові Гулаку свій рейментарський пірнач¹, а сам виїхав ніби кудись далеко на хутір для спокою, да ото й махнув із сином з Паволочі. Куди ж він махнув і що в його було на думці, незабаром того довідаємось.

¹ Рейментарський пірнач — полковницька булава, яка мала зверху замість кулі металеві пластинки, що розташовувалися навколо стержня (палиці). (Прим. ред.)

II

Скоро ввійшов ото Шрам у пасіку, іще не помоливсь і святому Зосимові, що стоїть по пасіках, як слухає — у Череваня щось іграє.

— Е, да се в вас і бандура!

— І бандура, — каже Василь Невольник, — та ще чия бандура!

— Так се в вас Божий Чоловік? — спитав тоді Шрам.

— А то хто ж би так заграв у бандуру? Такого кобзаря не було, та, може, вже й не буде між козацтвом.

Ідуть вони, аж бандура заговорила голосніше. Оддалеки — так наче сама з собою розмовляла, а тут і голос почав підтягувати до неї.

Гляне Шрам — аж сидять на траві під липою і Божий Чоловік, і Черевань, а перед ними стоїть полудень. Звався Божим Чоловіком сліпий старець-кобзар. Темний він був на очі, а ходив без проводиря; у латаній свитині і без чобіт, а грошей носив повні кишені. Що ж він робив із тими грішми? Викупляв невольників із неволі. Іще ж до того знав він лічити усякі болісті і замовляти усякі рани. Може, він помагав своїми молитвами над недужим, а може, і своїми піснями; бо в його пісня лилась, як чари, що слухає чоловік і не наслухається. За тее-то за все поважали його козаки, як батька; і хоть би, здається, попросив у кого остатню свитину з плечей на викуп невольника, то й ту б йому оддав усякий.

Тепер він розпочав смутную думу про Хмельницького, як умирав козацький батько:

Ой настала жаль-туга да по всій Україні...

Не один козак гірко плакав од сії думи, а Черевань тільки похитувавсь, гладючи черево; а щоки — як кавуни: сміявсь од широго серця. Така була в його вдача.

Полковник Шрам, стоячи за деревом, дививсь на їх обох. Давно вже він не бачив свого смішливого приятеля, і хоть би кришечку перемінівся Черевань; тільки лисина почала наче більш вилискуватись. А в Божого Чоловіка довга, до самого пояса, борода іще краще процвіла сідиною; а на виду дідусь просіяв якимсь світом. Співаючи пісню, од серця голосить і до плачу доводить, а сам підведе вгору очі, наче бачить таке, чого видющий зроду не побачить.

Слухав його Шрам довго, а далі вийшов із-за дерева да й став напроти Череваня. Як схопитись ж мій Черевань:

— Бгатику, — каже (бо трохи картавив), — чи се ти сам, чи се твоя душа прилетіла послухати Божого Чоловіка?

Да й обнявсь і поцілувавсь із Шрамом, як із рідним братом.

Божий Чоловік і собі простяг руки, як зачув Шрамів голос. Зрадів дідусь, що аж усміхавсь.

— Бувай же, — каже, — здоров, панотче і пане полковнику! Чули й ми, як Господь науистив тебе взятись ізнов за козакованне.

А Василь Невольник, стоячи коло них, собі радується, похитуючи головою.

— Боже, — каже, — правий, Боже правий, єсть на світі такі люде!

— Яким же, бгате, оце случаєм? — питає зараз Черевань.

Шрам одвітовав, що на прощу до Києва, да й спитав сам у Божого Чоловіка:

— А тебе ж, діду, звідки і куди Господь несе?

— В мене, — каже, — одна дорога по всьому світу. *Блаженні милостивії, яко тії помиловані будуть...*

— Так, батьку мій! Так, мій добродію! — перебив йому Василь Невольник. — Нехай на тебе так Господь оглянеться, як ти на мене оглянувся! Три годи, як три дні, промучивсь я в проклятій неволі, на турецькій каторзі, на тих безбожних галерах; не думав уже вбачати святоруського берега. А ти виспівав за мене сто золотих червоних; от я ізнов між хрещеним миром, ізнов почув козацьку мову!

— Не мені дякуй за се, Василю, — каже Божий Чоловік, — дякуй Богові да ще тому, хто не покупивсь викинуть за тебе з череса сотню дукатів.

— Хіба ж я йому не дякую? — каже Василь Невольник. — Ченці звали мене у монастир, бо я таки й письменний собі трошки; низове товариство закликало мене до коша, бо я всі гирла, як свої п'ять пучок, знаю; зазивав мене і кошовий, і отаманне, як проходив я, повертаючи з неволі, через Запорожжє, а я кажу: ні, братчики, піду я тому служити, хто виволовив мене із бесурменської землі; буду в його грубником, буду в його хоч свинопасом, аби як-небудь йому подякувати.

Так говорив Василь Невольник. А Черевань, слухаючи, тільки сміявся.

— Казнає-що ти, — каже, — городиш, бгате! Буцим уже сто червоних таке диво, що зроду ніхто й не бачив. Після Пилявців та Збаража носили козаки червінці приполами. Ну, сядьмо лиш, мої дорогії гості, та вип'єм за здоров'я пана Шрама.

Випили по кубку. Тоді Шрам і питає:

— Скажи ж мені, Божий Чоловіче, ти всюди вештаєшся і всячину чуєш: чи не чував ти, що в нас діється за Дніпром?

— Діється таке, — одвітує Божий Чоловік, важко здихнувши, — що бодай і не казати! Не добре, кажуть, починає на сій Україні Тетеря, а за Дніпром чиниться щось іще гірше. Жодного ладу між козаками.

— А старшина ж із гетьманом на що?

— Старшини там багато, да нікого слухати.

— Як нікого? А Сомко?

— А що ж Сомко? Хоть він і розумом, і славою узяв над усіма, да й йому не дають гетмановати.

— Як же се так?

— А так, що диявол замутив голову Васюті Ніженському. Уже й чуприна біла, як у мене, і зовсім уже дід; доживав би віку на полковництві: так отже захотілось на старість гетмановати. Багато козаків і його слухає. А як він собі мається добре, то й бояре, що на Москві коло царя, що хотя роблять,

і тії за його тягнуть руку. А Сомко, бачте, навпростець іде, не хоче нікому *прідіте поклонімося*. Отаке як завелось міждо старшими головами, то й козаки пійшли один против одного. Де зустрінуться, чи в шинку, чи на дорозі, то й зітнуться. «Чия сторона?» — «А ти чия?» — «Васютина». — «Геть же к нечистому, боярський підніжку!» — «Ти геть к нечистому, переяславський крамарю!» Себто, бач, що Сомко має в Переяславі свої крамні комори в ринку, так васютинцям і звадливо. Отак зітнуться, да й до шабель.

Слухаючи таку невеселу повість, полковник Шрам і голову понурив.

— Да потривай же, — каже, — адже ж Сомка вибрали одностайне гетьманом у Козельці?

— Одностайне, — каже, — і сам преосвященний Методій був там і до присяги козаків приводив; да як Сомко собі чоловік прямота, то й не в догад йому, що святий отець думав, мабуть, заробити собі яку сотнягу чи дві червоних на рясу. А Васюта Ніженський водивсь у старовину з ляхами, так проноза вже добрий: брязнув капшуком перед владикою — той і вимудрував щось на Сомка, да й послали в Москву лист. От і пішла така вже поголоска, що рада козелецька не слухна; треба, кажуть, ізозвати зуповную раду, щоб і військо з Запоріжжя було на раді, щоб одностайне собі гетьмана обрали і одного вже слухали; бо Васюта хоче собі гетьманства і не слухає Сомка-гетьмана, а запорожці собі гетьманом Брюховецького зовуть.

— Якого се Брюховецького? — аж скрикнув Шрам. — Що се ще за проява?

— Проява, — каже, — така, що слухаєш, да й віри няти не хочеться. Ви знаєте Іванця?

— Отак! — кажуть. — Іще б не знати чури Хмельницького!

— Ну, а чули, яку наругу прийняв він од Сомка?

— Чули, — каже Шрам. — Що ж по тому?

А Черевань:

— Здається, Сомко налаяв Іванця свинею, чи що?

— Не свинею, а собакою, да ще старим собакою, да ще не на самоті чи там напідпитку, а перед отаманнем, перед генеральною старшиною, на домовій раді в гетьмана.

— Га-га-га! — засміявсь Черевань. — Одважив солі добре!

— Одважив солі добре, — каже Божий Чоловік, — да зробив негарзд. Іванець був собі не значний товариш, да за свою ширу службу старому Хмельницькому мав велику в його повагу і шанобу. Бувало, проживаєш у гетьманському дворі, то й чуєш: «Коханий Іванець! Іванець, друже мій єдиний!» — озветься до його під веселий час, за чаркою. «Держись, Юру, — каже, бувало, синові, — держись Іванцевої ради, як не буде мене на світі: він тебе не ошукає». От Юрусь і державсь його ради, і вже, було, що скаже Іванець, те й свято. А Сомко, знаєте самі, доводиться Юрусеві дядько, бо старий Хміль держав уперве його сестру Ганну; так він і не злюбив, що чура орудує небожем. Да ото раз, як з'їхалась до молодого гетьмана старшина да почали радовати про військові речі, от Іванець і собі до гурту — немовби гетьманський чура — да щось і блявкнув з простоти. А Сомко знаєте який? Зараз загориться, як порох. «Пане гетьмане, — до Юруся, — старого пса не пристойно мішати в нашу компанію...» От як воно було, панове, коли хочете знати. Я сам там лучивсь, то й чув своїми ушима. Да при мені ж зчинився й гвалт уночі, як Сомко піймав Іванця з ножем коло свого ліжка. Да ото й судили його військовою радою і присудили усікнути голову. Воно б же й сталось так, панове, да Сомко видумав Іванцеві гіршу кару: звелів посадити верхи на свиню да й провезти по всьому Гадячу.

— Га-га-га! — зареготав ізнов Черевань. — Котузі по заслузі.

А Шрам усе слухав мовчки да й каже понуро:

— Се все ми знаємо.

— Знаєте, — каже кобзар, — а чи чували, що після того вкоїв Іванець?

— А що ж він, бгате, вкоїв? — питає Черевань. — Якби на мене, то враг би його й знав, що й чинити після такого сорому! Як тобі здається, бгате Василю?

Той тільки мовчки похитав головою.

— От що зробив Іванець, — прийняв ізнов слово Божий Чоловік. — Мабуть, нечистий напутив його. Почав гроші збирати, почав усякому годити, почав прохати уряду в гетьмана. Той і настановив його хорунжим. Як же ото Юрусь не зміг держатись на гетьманстві да пішов у ченці, так Іванець, маючи в себе од усіх льохів гетьманських ключі, підчистив шире срібло, скільки його там осталося, да й махнув на Запорожжє. А там як сипнув грішми, так запорожці за ним роєм: «Іван Мартинович! Іван Мартинович!» А він, ледачий, з усіма обнімається, да братається, да горілкою поїть...

— Ну, що ж із сього? — ізнов-таки спитав понуро Шрам.

— А от що з сього. Запорожці так собі його вподобали, що зозвали раду, да й бух Іванця кошовим.

— Іванця! — аж скрикнули всі у одно слово.

— Ні, вже його тепер ніхто не зове Іванцем, — додав Божий Чоловік, — тепер уже він Іван Мартинович Брюховецький.

— Сила небесная! — закричав, ухопившись за голову, Шрам. — Так се його зовуть запорожці гетьманом?

— Його, панотче, його самого!

— Боже правий, Боже правий! — сказав Василь Невольник. — Переведеться ж, видно, ні на що славне Запорожжє, коли такі гетьмани настали!

А Черевань тільки сміявся:

— Га-га-га! Оце так, бгатці, що штука! І вво сні такого дива не снилось нікому!

— Братте моє миле! — рече тоді полковник Шрам. — Тяжко моєму серцю! Не здолаю більш од вас таїтись! Їду я не в Київ, а в Переяслав, до Сомка-гетьмана; а їду от чого. Україну розідрали надвое: одну часть, через недоляшка Тетерю, незабаром візьмуть у свої лапи ляхи, а дру-

га сама по собі перевернеться кат знає на що. Я думав, що Сомко вже твердо сів на гетьманстві, — а в його душа щира, козацька, — так міркував я, що якраз підйму його з усіма полками на Тетерю, да й привернем усю Україну до одної булави. Гіркої підніс ти моєму серцю, Божий Чоловіче, да ще, може, як-небудь діло на лад повернеться. Їдьмо зо мною на той бік: тебе козаки поважають, твоєї ради послухають...

— Ні, панотче, — перебив його кобзар, — не слід мені встрявати до тії заверюхи.

Не нам теє знати,
Не нам про те, за те раховати:
Наше діло Богові молитись,
Спасителю хреститись...

А більш, — каже, — мені не по нутру ота мізерная пиха, що розвелась усюди по Гетьманщині. Почали значні козаки жити на лядський кшталт із великої розкоші. І вже байдуже їм тепер старосвітськії співи, що й людям у подобу, і Богові не противні: держать коло себе хлопців із бандурками, що тільки й знають різати до танців. Дух мій не терпить сього!.. І наша темна старчота, ради тієї ледащиці-горілки, бринчить їм на кобзах усячину. Забули й страх Божий. Уже ж ти не бачиш нічого, уже тебе наче взято із сього світу: так чого ж тобі вертатись до гріхів людських? Умудрив Господь твою сліпоту, то співай же добрим людям, не прогнівляючи Господа; так співай, щоб чоловік на добре, а не на зле почувся!

— Бгатці! — сказав Черевань. — От я почувсь на добре. Ходімо лиш до хати. Там нам дадуть таких вареників, що всяке горе на душі одлигне. Годі вже вам гурорити про свої смутки. Я радуюсь, що Господь послав мені таких гостей, а ви тільки охаєте та стогнете. Не засмучайте моєї гостини, забудьте свої гіркії думи хоч на сьогоднішній вечір.

Так говорячи, устав да й повів своїх гостей до хати.

Шрам ішов за ним, хитаючи понуро головою. Василь Невольник голосно журився, на нього гледючи. Божий Чоловік ясен був на виду, мов душа його жила не на землі, а на небі.

III

Заглянув Черевань у пекарню:

— Е, — каже, — та се ж ти мені й жениха привіз, пане бгате! (А в пекарні давно вже сидів Петро Шраменко, розмовляючи з Череванихою і з її дочкою Лесею.) Бач, як у їх весело! Не так, як у нас! Щебечуть, наче горобці. Що то за милий вік молодецький! Веди ж, Василю, гостей у світлицю, а я поздоровкаюсь із молодим Шраменям.

Світлиця в Череваня була така ж, як і тепер буває в якого заможного козака (що ще то за луччих часів дід або батько збудовав). Сволок гарний, дубовий, штучно покарбований; і слова з Святого Письма вирізані; вирізано і хто світлицю збудовав, і якого року. І лавки були хороші, липові, із спинками, да ще й килимцями позастилані. І стіл, і божник із шитим рушником округи, і все так було, як і тепер по добрих людях ведеться. Одно тільки диво було в Череваня таке, що вже тепер ніде не зуздриш. Кругом стін полиці, а на тих полицях срібні, золоті й кришталеві кубки, коновки, пляшки, таці і всяка посудина, що то на війні поздобувано. Як палили козаки шляхетські двори і княжеські замки, то все те мішками виносили. Так-то Бог тоді погодив козацтву, що ті вельможні каштеляни і старости пишнії, несказано горді, що гукали на гайдуків, сидя із сими кубками да конвами поза столами, пішли в неволю до Криму або полягли головою в полі, а їх кубки стоять у козака в світлиці. Іще ж по стінах висять і їх шаблі, пищалі під сріблом, старосвітські сагайдаки татарські, шиті золотом ронди, німецькі гаркебузи, сталеві сорочки, шапки-сисюрки, що вкриє тебе залізною сіткою — і ніяка шабля не візьме. Отже ніщо тее не оборонило ляхів і недоляшків: допекли козакам і поспільству до самого серця. То от тепер і ті луки, і ті шаблі, і вся та зброя сіє не в одного Череваня в світлиці і веселить козацькі очі.

Тільки ж Петру, Шрамовому синові, здалось найкраще у пекарні, хоч там не було ні шабель, ні сагайдаків, а тільки самі квітки да запашні зілля за образами й поза сво-локом, а на столі лежав ясний да високий хліб. Так Леся ж усе скрашала собою так, що вже справді годилось би сказати: «У хаті в неї, як у віночку; хліб випечений, як сонце; сама сидить, як квіточка». І розговоривсь з нею Петро, як брат із сестрою. А сама Череваниха була пані ввічлива: знала, як до кого з речами обернутись. Так моему козакові луччої компанії було й не треба: тут би він і засів на весь вечір, дивлячись на чорні дівочькі брови да на шиті рукава.

Як ось і лізе Черевань, сопучи, через поріг. Увалився у хату да, розставивши руки, до його:

— А, бгатику! — і почав ціловатись. — Ну, — каже, — бгате, не вниз ідеш, а вгору. То був козак над козаками, а тепер іще став кращий!.. Меласю! — обернувся до жінки. — От нам зятьок! Лесю, от жених тобі під пару, так-так! Га-га-га! Бач, бгате, який я чоловік? Сам набиваюсь із своїм добром. Так не бере ж бо ніхто, та й годі! Ходімо, бгате, в світлицю; нехай вони тут собі пораються. Жіноча річ коло печі, а нам, козакам, чарка та шабля.

Да, взявши Петра за руку, і потяг до світлиці. Обернувся козак, переступаючи через поріг, — і серце в його заграло: Леся не спускала з його очей, а в тих очах сіяла й ласка, й жаль, і щось іще таке, що не вимовиш ніякими словами. Сподобавсь, видимо, козак дівчині.

— Ось подивись, дідусю, — каже Черевань, привівши Петра до Божого Чоловіка, — чи той се Шраменко, що переплив Случ під кулями? Їй-богу, я й досі дивуюсь, що таке молоде, та таке сміле! Пробравсь у лядський табір, убив хорунжого й корогов його приніс до гетьмана. Що ж би тепер воно зробило!

Божий Чоловік положив Петрусеві на голову руку да й каже:

— Добрий козак; по батькові пішов. Одвага велика, а буде довговічний і на війні щасливий: ні шабля, ні куля його не одоліє, — і вмер своєю смертю.

— Нехай лучче, — сказав батько, — поляже од шаблі і од кулі, аби за добре діло, за цілість України, що ось розідрали надвоє.

— Ну, годі ж, годі вже про се! — каже Черевань. — Ось я вам дам краще діло до розмови.

І дістав із полицки жбан, прехимерно з срібла вилитий і що то вже за приукрашений! Не жалували пани грошей для своєї пихи і потіхи. По боках бігли босоніж дівчата — інша і в бубен б'є; а зверху сидів, мов живий, божок грецький Бахус. Тим-то Черевань і звав свій жбан *божком*.

— Шкода мені, дідусю, твоєї темноти, — каже кобзареві. — Ось на лиш полапай, яке тут диво. Се я в Польщі таке собі доскочив.

— Суета суетствій! — каже той, усміхнувшись.

— Ні, бгатику, не суета! Ось як вип'ємо з божка по кухлику, то, може, не так заговориш.

— Із божка? — каже Шрам. — Так отсей чортик зоветься в тебе божком?

— Нехай він буде й чортик, — одвітує Черевань, — тільки кажуть, що в старовину у греків... Був народ греки, так, примірно, як ми тепер козаки. Народ непобідимий, — от що!.. Так у тих-то греків сьому божку, кажуть, була велика шаноба.

— А в тебе вже не така? — питає Шрам.

— Ні, — каже, — на мене він не нарікатиме, а от коли б ви його не зневажили.

І дістав мальовану тацю, сріблом ковану. А на таці було намальоване таке, що всяке б засміялось. Жидок дає запорожцеві напитись горілки з барильця. Запорожець так і припав до барила, а жид — одно од страху, а друге од скнарості — держить та й труситься. А зверху і підписано: «*Не трусись, псяюхо: губи поб'єш!*» От на таку-то тацю поставив Черевань п'ять кубків-ріпок да й почав наливати якусь настойку з того божка.

— Се, бгатці, — каже, — така в мене настойка, що мертвий устав би з домовини, якби випив добру чарку.

Да й обніс усіх; не минув і Василя Невольника, хоч той стояв собі оддалік, мов у монастирі служка перед ігуменом.

— Ну, бгате Михайле, — каже, повеселівши трохи од того трунку, Шрам, — загадаю ж я тобі про твого божка загадку: *стойть божок на трьох ніжках; король каже: «Потіха моя!»*, *кряля каже: «Погибель моя!»*

— Ну, бгатику, — каже Черевань, — хоч убий, не вто-ропаю. Дак як, як? Король на трьох ніжках, а кряля каже: «Погибель моя»?

— Не король, а божок на трьох ніжках, як от і твій. *Король каже: «Потіха моя!»*, *кряля каже: «Погибель моя!»*

— А, пек же його матері, як мудро!.. Король каже: «Потіха моя!» Себто, бач, як чоловік уп'ється, то вже тоді кричить: «Я король!» А жінка: «Ох, погибель же моя! Де ж мені тепер дітися?»

— Якраз так! Тільки, бгатику, твоя жінка не злякалась би тебе, хоть би ти й королем ізробивсь!

— Іще не одгадав! — каже Черевань. — Ану ж ти сам!

— Мені не диво, а от якби ти показав свою премудрость!

— Моя премудрость, бгатику, — сказав Черевань, — знає тільки налити та випити; а там собі мізкуйте, як хоча. На те ви попи, на те ви мужі совіта, на те ви народні голови.

— Не вадило б і не попам, — одвітує Шрам, — не вадило б і не мужам совіта знати, що король тут — тіло, а кряля — так се душа. Тіло потішається, як чоловік зап'є, а душа погибає; от і все.

— Пгавда, бгатику, їй-богу пгавда! — сказав, похитуючи головою, Черевань. — Вип'єм же ще по кубку!

Аж ось увійшла до гостей Череваниха, молодиця свіжа й повновида, пряма, як тополя, — замолоду була дуже хороша. Підійшла до Шрама під благословеніє. Він її поблагословив, да, як пані була гожа, і вони ж таки давні приятелі, то ще схотів і попросту з нею привітатись, да й каже:

— Позвольте з вами привітатись, добродійко?

А вона каже:

— Да як же zvolите, добродію!

Да й поцілювались любенько.

Тоді Череваниха ще обнесла гостей.

Черевань випив на radoщах повний кубок, бризнув під стелю да й каже:

— Щоб наші діти отак вибрикували!

А Череваниха почала вести за чаркою розмову:

— Так отсе, — каже, — ви на прощу, панотче? Святе діло!.. От, моя дружино, — обернулась до чоловіка, — от як добрі люде роблять: аж із самої Паволочі їдуть молитись Богу. А ми живемо ось під самим Києвом, да ще не були сю весну й одного разу у святих угодників. Аж сором! Да вже ж як собі хочеш, а в мене не дурно ридван наготовлений. Причеплюсь за пана Шрама, да куди він, туди й я.

— От божевільне жіноцтво! — каже Черевань. — Куди він, туди й я!.. А як же пан Шрам махне за Дніпро?

— То що ж? Я б не махнула? Доки сидіти нам у сьому воронячому гнізді? Ось уже которий раз переказує мій брат, щоб приїхала до його в гості! І чому б не поїхати?

— Да, їй-богу, Меласю, — каже Черевань, — я рад би душею, коли б мене хто взяв та й переніс до твого бгата, під Ніжень. Кажуть, і живе добре — таки зовсім по-панськи. Не дурно його козаки прозвали князем.

— Отсе буцімби за достаток його князем зовуть! — перебила Череваниха. — У його жінка — княгиня з Волині, ляшка. Як руйновали наші Волинь, так він собі вподобав якусь бідолашну княгиню; от і самого прозвали князем.

— Князь Гвинтовка!¹ — зареготавши, каже Черевань. — То були Вишневецькїї да Острозькїї, а тепер пішли князі Гвинтовки... Знай наших! А добра, кажуть, людина з тїї

¹ Гвинтовка — один із прибічників Брюховецького в його боротьбі за гетьманську булаву. (Прим. ред.)

княгині! Поїхав би до Гвинтовки хоч зараз, коли б не далеко!

Гуторять попиваючи, аж ось — двері рип! І — так, як сонце засіяло: увійшла в світлицю Леся.

— От моя й краля! — каже Черевань, беручи її за руку:

В світлоньку входить,
Як зоря сходить.
В світлоньку ввійшла,
Як зоря зійшла...

А що, бгате? Чи нічим же похвалитись на старість Череваневі?

Нічого не сказав Шрам, тільки дививсь на Лесю.

А вона ж то стояла, підійшовши під благословеніє, хороша да прехороша! Іще трошки засоромилась перед поважним гостем, то й очиці спустила в землю, а на виду аж сіяє. На диво була в Череваня дочка, да й годі. Тим-то Петро, як побачив, то й умер, дармо що видав доволі світу!

— Ну лиш, доню, — каже Черевань, — піднеси нам по кубку, як там кажуть, *із білих ручок*.

Леся поблагословилась і піднесла. І що то вже, як хороше вдасться! Чи заговорить, чи рукою поведе, чи піде по хаті — усе не так, як хто інший: так усі й дивляться, і так усякому на душі, мов сонечко світить.

Випив старий Шрам *із білих рук* од Череванівни да й каже Череваневі:

— Ну, брат Михайло, тепер і я скажу, що є тобі чим на старість похвалитись.

А Черевань тільки сміється.

— А що ж, приятелю? — каже Шрам далі. — Хоть би мені годилось би про одного вже помишляти, да, може, тепер година щаслива; щоб її нам не занедбати — чи не оддав би ти своєї Лесі за мого Петра?

А Черевань йому:

— А чом же не оддав би, бгате? Нехай нашим ворогам буде тяжко! Хіба ти не Шрам, а я не Черевань?

— Так чого ж довго думати? Давай руку, свате!

Да й подали собі руки, да й обнялись, да й поцілувались.
Тоді за дітей, да й кажуть:

— Боже вас благослови! Поцілуйтеся, діти!

Петро од радості не знав, де він і стоїть, мов сон йому сниться! Про що він тільки подумав, зараз воно йому й єсть.
А Леся чогось ніби злякалась да й каже:

— Татусю! Хіба ж ви не бачите, що не всі в хаті?

Обернувся Черевань — немає жінки. Аж ось вона знов увійшла в світлицю.

— Меласю! — каже Черевань. — Чи бачиш, що тут у нас діється?

— Бачу, бачу, пишний мій пане! — дала вона такий одвіт да зараз і взяла од його дочку за руку.

Глянув Петро: де ж та ласка у очах у Лесі? Де ж той жаль дівся, де ділось те, чого не вимовиш ніякими словами? Вона схилила головку на материне плече і перебирає в неї на шії дукати, а на Петра й не гляне. Гордо піднялась її губка — не добрий знак для залищання!..

— Ну, нічого сказати, панотче! — каже Череваниха Шрамові. — Швиденько ви добуваєте із своїм сином замки! Отже ми вам доведемо, що жіноче царство стоїть кріпше над усі царства.

Черевань тільки сміявся.

А Шраму було не по нутру.

— Враг мене візьми, — каже, — коли з іншим замком не скоріш ісправишся, ніж із бабою! Тільки ж не знаю, що за одсіч ви нам ізробите? Чим я вам не сват? Чим син мій не жених вам?

Черевань, стоячи збоку, усе дививсь на Шрама, роззявивши рот, да слухав. Як же Шрам замовк, тоді він повернув шию до жінки, що то вона скаже.

А та вже тоді медовим голосом:

— Панотче, пане полковнику, приятелю наш любий! Нема на Вкраїні чоловіка, щоб не знав, чого стоїть старий

Шрам, і який старшина, який полковник не оддав би дочки за твого пана Петра? Не к тому, панотченьку, тут річ. З дорогою душею раді й ми оддать за його свою дитину; тільки ж бо треба чинити таке діло по-християнськи. Наші діди й баби, як думали заручати дітей, то перше їхали з усею сім'єю на прощу до якого монастиря да молились Богу. От Бог давав дітям і здоров'є, і талан на всю жизнь. Се діло святе: зробімо ж і ми по-предківськи.

Знала Череваниха, що сказати: так і посадила Шрама, мов горшок од жару одставила.

— Ну, брате Михайло, — каже він Череваневі, — благословив тебе Господь дочкою, да не обидив же й жінкою.

— Га-га-га! — каже Черевань. — Еге, бгате! Моя Мелася не зневажила б себе і за гетьманом.

— По сій же мові да буваймо здорові! — каже Череваниха, піднісши гостям по кубку.

— Щоб нашим ворогам було тяжко, як добре мовляє мій сват! — каже Шрам.

— Адіти наші нехай отак вибрикують! — додав Черевань, бризнувши з кубка на стелю.

— Амінь! — каже Череваниха.

На тім і застряло сватанне. Старі вже більш і не згадували, бо і в Череваня, і в Шрама була така думка, що ще поспіють з козами на торг. Не так думав Петро: він зараз догадавсь, що Череваниха б'є на якогось іншого зятя, да й сама Леся їм гордує. І вже йому тоді здалось, що ні для чого більш і на світі жити; а на душі така пала туга, така печаль, що й сказати не можна!

Леся, викрутившись із того сватання, зникла в світлиці і не ввійшла на вечерю; а після вечері зараз порозходились на спочинок.

Старого Шрама і Божого Чоловіка положили в світлиці, а Петро по-козацьки ліг у садку під чистим небом.

Не знаю вже, яковó-то йому після того сватання спалось. Як же вернувся вранці до світлиці, то Божого Чоловіка вже

не було в компанії: поплентався дідусь іще до схід сонця із Хмарища. Усі повдягались у довгі подорожні сукні і ждали тільки старого Шрама. Той, стоя перед образом, дочитував своїх молитов. По стінах і по полицях у світлиці не видно було більш ні дорогої зброї, ні срібних кубків; бо в тую неспокійну старосвітщину, одлучаючись, не кидай було плохого дома нічого, а ховай по тайниках, по підземних скарбницях.

Старий Шрам звелів синові сідлати коні; як ось і Василь Невольник виїхав із-за садка з ридваном. Погодив тоді Бог козакам надрать у своїх ворогів усячини, що не один старшина, мов який дука, їздив ридваном. Блищали мідяні, позолотистії герби на ридвані в Череваня; миготіла в очах дорого́ горорізьба — леви, струсеві пір'я, булави з бунчуками; а тих, може, перевелось і кодро, що сими гербами величались...

Мати з дочкою сіли в ридван, а Черевань не покидав-таки козаковання — поїхав на прощу верхи. Шрам із ним держав перед того поїзду.

Петро хотів їхати поруч із верховими, да й сам не знав, як оставсь коло ридвана, мов прив'язаний. Їде сердега мовчки і голову понурив. Далі, надумавшись, і каже:

— Паніматко! Учора діло пішло було на лад, да й розв'язалось із твоєї ласки. Не по правді ви зі своєю Лесею робите. Я до вас із щирим серцем, а ви до мене з хитрощами. Лучче б уже одрізати попросту, да й годі. Ну, що в вас на мислі? Скажи, паніматко, щиро, чи думаєш ти оддати за мене Лесю, чи в тебе другий єсть на прикметі?

— І єсть, і нема; і нема, і єсть, — каже, сміючись, Череваниха.

— Що отсе в вас за загадки? — аж скрикнув з досади Петро. — Уже коли рвати, то рви не дьоргавши! Скажи мені, паніматко, щиро, кого ви собі маєте на думці?

— Е, паниченьку! — каже Череваниха. — Потривай-бо трошки: ще рано брати нас на ісповідь!

Замовк Петро, понурив голову, а на виду поблід, мов хустка: доняла йому до живого Череваниха. Вже й сама Леся, заглянувши на матір, похитала головою.

Усміхнулась горда мати да й каже:

— Ну, козаче, коли вже тобі так пильно припало, то от тобі уся історія. Леся моя родилась у чудну планету; ще як я нею ходила, приснився раз мені сон дивен-дивен на про-чудо. Слухай, козаче, та на ус мотай. Здалось мені, ніби посеред поля могила; на могилі стоїть панна, а од панни сяє, як од сонця. І з'їжджаються козаки і славні лицарі з усього світу — од Подолля, од Волині, од Сівери і од Запорожжя. Вкрили, бачся, все поле, мов маки зацвіли по городах, вкрили да й стали битись один на один, кому буде та ясная панна. Б'ються день, б'ються другий, — як де не взявсь молодий гетьман на коні. Усі склонились перед ним, а він до могили — да й поняв ясну панну. Такий-то був мені сон, козаче! Проходить день, другий — ніяк його не забуду. Ударилась я до ворожки. Що ж ворожка? Як ти думаєш?

— Я думаю тільки, — каже Петро, — що ти, паніматко, з мене глузуєш, от і все!

— Ні, не глузую, козаче. Слухай да на ус мотай, що сказала ворожка. «А що ж, — каже, — пані, сей тобі сон про-рокує дочку із зятем. Дочка в тебе буде на весь світ красою, а зять — на весь світ славою. Будуть із'їжджатись з усього світу пани й гетьмани, дивоватимуться красі твоєї доні, дароватимуть їй срібло-злото, та ніхто її не обдарує краще од судженого. Суджений буде ясен красою між усіма панами і гетьманами; замість очей будуть зорі, на лобі — сонце, на потилиці — місяць». Так промовила мені, віщуючи, стара бабуся. Як ось, справді, дав мені Господь дочку — справдилось бабусине слово: нівроку їй, не послідуца між дівчатами. Трошки згодом зашуміло по Україні, закипіло, мов у казані, і стали з'їжджатись у Київ пани да гетьмани — справдилось друге бабусине слово. Усі дивовались на мою дитину, даровали їй сережки, дорогі перстені; тільки ж ніхто

так не обдаровав її, як той гетьман, що мені снівся. Дорожчий над усі подарунки був його подарунок, і кращий над усе панство і лицарство був молодий гетьман: замість очей — зорі, на лобі — сонце, на потилиці — місяць. Справдилось ще раз ворожчине слово. Усіх панів і гетьманів затемняв він красою. І говорить мені: «Не оддавай же, пані-матко, своєї дочки ні за князя, ні за лицаря; не буду женитись, поки виросте — буду їй вірною дружиною». Дай же, Боже, і ти, Мати Божа, щоб і се справдилось на щасте й на здоров'є!

Тут саме виїхали вони із-за гори. Перед ними так і заблищало, так і замиготіло, так і замережило церквами, хрестами, горами і будинками. Святий город сяяв, як той Єрусалим. Сонце ще не піднялось високо; так не то що церкви й хоромини, да й зелені сади, і все, що загляділо око в Києві, усе горіло, мов парча золототканая.

Прочане перехрестились і сотворили молитву. А Петро їде собі, і не бачить, і не чує нічого: так опентала його Череваниха.

IV

Весело й тяжко згадувати нам тебе, старий наш діду Києве! Бо й велика слава не раз тебе осіяла, і великі злигодні на тебе з усіх боків збирались... Скільки-то князів, лицарства і гетьманів добуло, воюючи за тебе, слави; скільки-то на твоїх улицах, на тих старосвітських стогнах, на валах і церковних цвинтарях пролито крові християнської! Уже про тих Олегів, про тих Святославів, про ті ясири половецькі нічого й згадувати. Ту славу, ті злигодні вибила нам із голови безбожна татарва, як уломився Батий у твої Золоті ворота. Буде з нас і недавніх споминок про твою руйну.

Іще ж от і дванадцяти літ не налічив Шрам, як у той нещасливий Берестецький рік прийшов до Києва Радзивілл із литвинами, усе попалив і пограбовав, а міщане, сівши на байдаки, мусили до Переяслава втікати.

Та люта пожежа іще не зовсім загладилась: куди не кинь оком, усюди виден був по їй прослідок. На коморах, на станях, на огорожах, поміж свіжим деревом чорніють колодки, а інде гарний колись сад стоїть пустирем незагороджений; на спустошалому дворіщі стирчать тільки печі да ворота; а де чи ділованне, чи щит над ворітьми, чи яка хоромина, то все те нове, іще й дерево не посиніло.

Смутно було дивитись Шрамові на тії признаки пожежі. Тільки й краси було в Києві, що церкви Божі, да городи з червоними маками, да ще тії гори крутоярі, з зеленими покотами.

Тоді ще трохи не весь Київ містився на Подолі; Печерського не було зовсім, а Старий, або Верхній, город після Хмельнищини безлюдовав. Де-не-де стояли по Подолу кам'яниці; а то все було дерев'яне: і стіни з баштами круг Подолу, і замок на горі Киселівці. Улиці були узенькі, плутались то сюди, то туди; а інде замість улиці майдан,

Зміст

ЧОРНА РАДА	7
-------------------------	---

МАРУСЯ БОГУСЛАВКА

Присвят	197
Пісня перва	198
Пісня друга	218
Пісня третя	234
Пісня четверта	254
Пісня п'ята	273
Пісня шоста	291
Пісня сьома	302
Пісня восьма	312
Пісня дев'ята	327
Пісня десята	347
Пісня одинадцята	360
Пісня дванадцята	377
Пісня тринадцята	390
Поспів	396

Літературно-художнє видання

Серія «Перлини української класики»

КУЛІШ Пантелеймон
Чорна рада

Керівник проекту *В. А. Тютюнник*
Відповідальний за випуск *К. В. Озерова*
Художній редактор *В. О. Трубчанінов*
Технічний редактор *В. Г. Євлахов*
Коректор *О. О. Старова*

Підписано до друку 14.08.2018.
Формат 84х108/32. Друк офсетний.
Гарнітура «Newton». Ум. друк. арк. 21.
Наклад 6000 пр. Зам. № .

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля».
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а.
E-mail: corp@bookclub.ua

Віддруковано у ПРАТ «Харківська книжкова фабрика “Глобус”»
61052, м. Харків, вул. Різдвяна, 11.
Свідоцтво ДК № 3985 від 22.02.2011 р.
www.globus-book.com

К Н И Ж К О В И Х

- за телефонами довідкової служби
(050) 113-93-93 (МТС); (093)170-03-93 (life);
(067) 332-93-93 (Київстар); (057) 783-88-88

- на сайті Клубу: www.bookclub.ua
- у мережі фірмових магазинів
див. адреси на сайті Клубу або за QR-кодом

Надсилається безоплатний каталог

Запрошуємо до співпраці авторів
e-mail: publish@ksd.ua

**Запрошуємо до співпраці художників,
перекладачів, редакторів**
e-mail: editor@ksd.ua

**Для гуртових
клієнтів**

Харків

тел./факс +38(057)703-44-57
e-mail: trade@ksd.ua

Київ

тел./факс +38(067)575-27-55
e-mail: kyiv@ksd.ua

Куліш П.

К90 Чорна рада : роман ; поема / Пантелеймон Куліш. —
Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»,
2018. — 400 с. — (Серія «Перлини української класики»,
ISBN 978-617-12-5599-9)

ISBN 978-617-12-5396-4

На хуторі Хмарище до старого Череваня приїздять шановані гості — молодий козак Петро Шраменко та його ушлюблений батько. У Череванів є красуня-донька Леся. Та рано думати про заручини, коли в країні Руїна і гетьмани запекло змагаються за право володіння булавою великого Богдана Хмельницького. А тим часом красуню Лесю викрадає шибайголова Кирило Тур. І тільки Петро може врятувати кохану... («Чорна Рада»)

Також до видання увійшла поема «Маруся Богуславка».

УДК 821.161.2